

LITTERATUR

UPPSALA STADS TIDIGASTE UTVECKLING

NILS SUNDQUIST, *Östra Aros. Stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300*. Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1953 (Uppsala stads historia. 1.) xv + 464 s. Ill.

1946 uppdrog Uppsala stadsfullmäktige åt en kommitté att utge stadens historia, och i år har första delen utkommit med landsantikvarie Nils Sundquist som författare. På hans lott har fallit att skildra stadens uppkomst och utveckling fram till 1300. Denna epok omspanner den tidiga och viktiga delen av stadens historia med bl. a. så omdiskuterade och svårbemästrade problem som kristendomens genombrott, den äldsta kyrkliga organisationen och den helige Eriks translation. Författaren har ej haft något lätt arbete med den dubbla uppgiften att dels redovisa för och sammanfatta det realmaterial, som kommit fram bl. a. genom de omfattande byggnadshistoriska och arkeologiska utgrävningarna inom staden, och att dels på grundval av detta betydande material och tidigare forskning forma ett självständigt diskussionsinlägg. Det är i väsentliga delar en helt ny bild han tecknar av stadens tidigaste utveckling. Källmaterialet tryter ofta; vid den stora branden 1702 gingo bl. a. stadens tideböcker förlorade, och författaren har därför varit tvungen att söka sig till parallellmaterial och analogier i stor utsträckning. Framställningen har sålunda ej enbart kommit att ta sikte på Uppsala som isolerad företeelse utan lämnar också plats för rika utblickar. Metodologiskt synes detta vara ett gott förfarande.

Bakom landsantikvarie Sundquists arbete ligga mångåriga stora undersökningar, där han tvungits ta personlig ställning till en rad detaljproblem. Särskilt värdefulla äro de kulturgeografiska och byggnadshistoriska undersökningarna, och det är glädjande att få ta del av dem i samlad form. Författarens tes att Uppsala och icke Gamla Uppsala varit platsen för hednatemplet och offerlundan och att det funnits en med templet konkurrerande kristen missionskyrka i Gamla Uppsala har redan väckt och kommer säkerligen att med-

föra ytterligare diskussion, men han har dock klart sagt ifrån, att han kommer att lämna än mer material för bestyrkande av sin tes. Framställningen av den kristna missionsstrategien erbjuder liksom mycket av vad som förs fram i arbetet ett idérikt uppslag. Illustrationsmaterialet är gott.

Landsantikvarie Sundquists bok är ledigt skriven och lättläst, författaren röjer en aktningsvärd energi och imponerande kombinationsförmåga dock med viss benägenhet att låsa sig fast vid vissa teorier och att ensidigt driva dem. Men han har ännu ej sagt sista ordet, och man avvaktar med spänning hans ytterligare bidrag till de stora och svårlösta frågorna om Uppsalas äldsta utveckling.

O. Odenius

ÄTTERNA OXENSTIERNA OCH VASA UNDER MEDELTIDEN

HANS GILLINGSTAM, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*. Släkthistoriska studier. Akad. avh., Stockholm 1952.

I Hans Gillingstams medeltidsgenealogiska arbete får man systematiskt och genomträngande följa två av medeltidens främsta stormannaätter från deras upprinnelse och ett par hundra år framåt. Oxenstiernor och Vasar ha med sin stora makt och sina enorma domäner spelat en viktig roll i forlandet av dåtidens svenska samhälle. Ett outröttligt, om ovanlig forskarbegåvning vittnande arbete ligger bakom den digra avhandlingen, vilken får ses som en första källbearbetning till hjälp inte minst för politiskt-historiskt inriktade forskare, som inte med samma lätthet och noggrannhet förmå penetrera de medeltida handskrifterna.

Oxenstiernorna härstamma från Västergötland och Småland men dra sig under 1300-talets förra hälft upp mot Uppland, där de genom arv, spekulationer och byten skapa åt sig stora egendomar. Riddaren och riksrådet Bengt Nilsson Oxenstierna, berömd för sitt deltagande i striderna kring kung Albrekt av Mecklenburg på 1370-talet, ärvde vid sin svärfars död bl. a. Salsta gård i Tensta i Uppland, som kom att bli släktens huvudgård under ganska lång tid. Denne Bengt Nilssons två söner, Arvid och Jöns Bengtsson, spelade en icke obetydlig roll vid drottning Margaretas inkallande i riket. Jöns Bengtsson hade i sin tur två söner, Bengt och Nils Jönsson. Bengt blev lagman i »Sveriges förnämsta landskap, Uppland», så småningom

också riksföreståndare och hade sitt säte på Salsta. Bengt Jönsson har lämnat många vittnesbörd om sina kyrkliga och kulturella intressen. Såväl Tensta kyrka, där det finns en 1400-talsmålning av honom (troligen Sveriges äldsta porträtt), som Lena kyrka och domkyrkan i Uppsala kom i åtnjutande av hans gåvor. Till Salstaherrarnas kor, troligen det nuvarande Gustavianska gravkoret, skall han ha skänkt ett altarskåp, vars »vidare öden dock äro obekanta». Sitt första äktenskap ingick lagman Bengt med Kristina, dotter till Kristiern Nilsson Vasa, och därmed hade de två ätterna ingått den första av många och betydelsefulla förbindelser.

Vasaättens ursprung har sysselsatt många forskare alltifrån den tid, då en av dess medlemmar upphöjdes till Sveriges konung. Visserligen kunde Gustav Vasa peka på riksråd, riksföreståndare och ärkebiskop bland sina förfäder, men hans genealog Rasmus Ludwiggsson, fann sig ändock föranlåten att av propagandistiska skäl skapa några »fantasiergenerationer», som funnits kvar i Vasaättens släkttavlor många sekler framåt. Gillingstam anser att »ättens äldste säkert kände stamfader» var Nils Kettilsson med hemvist i Frötuna skeppslag i Roslagen. Där ägde han bl. a. Björnö, som troligen också var sätesgård för den förste av Vasaättens store, Kristiern Nilsson. Kristiern var i ett kvarts sekel hövitsman på Viborg och hade som unionens företrädare i Finland mycket stort inflytande. Han blir sedermera drots och Karl Knutssons medregent.

Ätterna Vasas och Oxenstiernas storhetstid anser författaren vara slut omkring 1470. Båda släkterna, som vid denna tid voro starkt sammanblandade, ha minskat, inte bara med hänsyn till numerären utan också med hänsyn till makten. Ätternas fortsatta historia blir »en skildring av privatpersoner, av vilka endast några enstaka betydde något i det politiska livet». Den man, vars maktperiods slut betecknar denna gräns, var Jöns Bengtsson d. y., son till lagman Bengt Jönsson i hans äktenskap med Kristiern Nilssons dotter Kristina. Efter sina föräldrar ärver han bl. a. det vackra Ekolsund vid Mälaren. Han var ärkebiskop och ivrigt verksam som rikspolitiker, inte alltid med lyckligt resultat. Jöns Bengtssons medverkan i upproret 1463 slutade med att han fränhändes en rad gods och hamnade i fängelse. Av bemärkta Oxenstiernor under 1400-talets sista decennier behandlar Gillingstam bl. a. Sten Kristiernsson, till en början Sten Sture d. ä:s vapendragare, dubbad till riddare samtidigt med Erik Johansson 1497 och ledare för ett uppror 1501.

Om Erik Johansson — Gustav Vasas far — skriver författaren bl. a.: »De av mig sammanställda fakta, som vi känna för Erik Johanssons biografi, visa, att han måste ha varit ett ovanligt svagt nummer inom sin lysande ätt. Hans ställning som stamfader för våra

största konungar har redan tidigt fäst uppmärksamheten på honom, vilket resulterat i uppteckningar, som bekräfta och förstärka detta intryck.»

Gillingstam har aktat sig för att annat än så där antydningssvis giva någon karaktäristik av de behandlade personligheterna. Han har låtit fakta tala, en metod, som motsvarar högt ställda krav på vetenskaplig saklighet men samtidigt gör arbetet relativt svårtillgängligt för en lekman.

Erik Ehn

FRÅN SÖDRA OLANDS BYGDER

Olandsbygden, Utgiven av Södra Olands Hembygds-gille.
1953.

Södra Olands hembygds-gille har i samband med 1953 års hembygdsting utgivit ytterligare ett nummer av sin publikation *Olandsbygden*. Liksom i tidigare nummer har huvudvikten lagts vid en speciell socken. Denna gång behandlas främst Skäfthammar. Under rubriken »Gimo herrgård» får vi av Birger Werner, rektorn vid Högers Medborgarskola, vilken sedan 1935 förlagts till Gimo herrgårdsgårdsgnads, en innehållsrik och vederhäftig redogörelse för herrgårdens tillkomst- och byggnadshistoria under 1760—70-talet. Kyrkoherde emeritus J. A. Isacson har i bruksarkivet i Gimo påträffat ett tingsprotokoll från 26 aug. 1684, vilket drastiskt och detaljerat skildrar ett handgemäng av mindre vanliga mått. Protokollet återges in extenso och härifrån bygger Isacson upp en målande bild med titeln »Ur folklivet på Gimo bruk i augusti 1684». Under rubriken »En hammarsmeds minnen» återger Sven Carlsson några glimtar ur de anteckningar, som hammarsmeden Johan Fredrik Carlsson i Gimo nedtecknat. Delar av Fr. Carlssons anteckningar ha belönats med första pris i Nordiska Museets och Metallindustriarbetareförbundets tävlan och blivit tryckta i boken »Järnbruksminnen». Sven Carlsson har tagit fasta på de biografiska uppgifterna och låter Fr. Carlsson berätta om sig själv, sina föräldrar, barndom, beväringstid etc., varvid bilden av en vital och orädd man träder inför oss. I en intressant artikel »Täljsten, Uppsala domkyrka och täljstensbrottet i Alunda» skriver prof. Gunnar Ekholm om 'Täljstenen under forntiden', f. d. förste bibliotekarien Oskar Lundberg om 'Olands Täljeberg' och laborator Sten Florin om 'Täljstensbrottet i Alunda geologiskt belyst'. Den uppländska brytningen vid Väsby och Löddby i Alunda synes ha varit ganska betydande och tälj-

stenens beskaffenhet mycket god. Av artikeln framgår att brytningen ägt rum möjligen redan från 1200-talet och fram till 1630-talet. Gruvhålen stå numera vattenfyllda där de inte helt vuxit igen och bildat små myrar. Karin Alinder sammanställer värdefulla uppgifter från sockenstämmoprotokoll från Alunda i en lärorik redogörelse behandlande »Fattigvården i Alunda under åren 1773—1808». Hans Gillingstam har i domböckerna studerat arvskitfena rörande Mångsta från 1700-talets början fram till 1810 och delger resultatet i en framställning betitlad »Kulturbilder från Mångsta i Alunda». Av kulturhistoriskt intresse är även Bengt Bergmans beskrivning av »Petter Anderssons fideikommissgård i Foghammar i Alunda», vilken torde vara en av de minst förändrade av de gamla gårdarna i socknen. Av värde är Bergmans redogörelse för hur rummen i äldre tid varit möblerade.

Fil. kand. Anne-Beate Egerström redogör under rubriken »Om uppländska bronsåldersgravar» för rakkniven från Skyndeln, nu i Olandsmuseet i Alunda klockaregård, samt pincetten från Jortslunda och drar därav slutsatsen att Alunda under bronsålderns senare hälft (omkr. 950—500 f. Kr.) haft en stadigvarande, burgen befolkning. I forntiden rör sig även fabrikkör J. G. Fredlund i artikeln »Här var skeppsväg fordomtima» samt Åke Hermansson i skildringen »Om bygd och by i Ekeby socken».

Av övrigt innehåll må nämnas Alice Erikssons rikt illustrerade återblick på den utställning av Olandsbygdens hantverk och handslöjd, som anordnades av intendent Ålenius 1947, Birger Werners notis om runstenen i Gimo herrgårdspark samt Karin Alinders presentation av Olandsdräkten. Förutom detta finnes programmet vid hembygdstinget 1953 samt en orientering kring Karin Alinders pjäs »Husförhöret», som uppfördes i samband med hembygdstinget.

A.-M. T.

SIGTUNA OCH SIGTUNATRAKTEN

ERIK FLODERUS, *Sigtuna och Sigtunatrakten*, Vägledning. Gerhard Charpentiers förlag, Sigtuna. Tierp 1953.

I ett lättläst litet häfte till ett pris av 2: 75 kr. har Erik Floderus gjort en sammanställning av i Sigtuna och Sigtunatrakten befintliga sevärdheter. I en kort historisk översikt redogöres för Sigtunas uppkomst och utveckling från 1000-talet och framåt. Härefter tar författaren läsaren med på en rundvandring genom staden, varvid de olika sevärdheterna presenteras. Det blir inga långa och ingående ut-

läggningar, utan författaren lämnar korta och koncisa upplysningar om stadens ruiner, kyrkor, runstenar, vilka uppgå till inte mindre än 30 st., fornfynd och äldre bebyggelse etc. Även Sigtunas forntida vägnät och fornborgen på Trollberget, som under Sigtunas äldsta tid tjänade som försvar mot angripare norrifrån, beröres. Några sidor har ägnats de moderna institutionerna och skolorna i Sigtuna och avslutningsvis lämnas uppgifter om Viby by, Venn-garn och Steninge. Det lilla häftet är rikt illustrerat och man kan rekommendera det. För turister och Sigtunabor bör denna vägledning vara välkommen.

A.-M. T.

EN ROSLAGSSKILDNING

EINAR MALM, *Öar och människor*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1953.

Roslagen är av gammalt Einar Malms verkliga hembygd. Han har i sin bok »Öar och människor» skildrat Roslagens natur på ett mästerligt sätt. Man kan vid läsandet av boken för sin inre syn se de kala och havsomflutna kobbarna och skären, som så rikligt förekomma i roslagsskärgården, översköljas av de vid hårt väder framvältrande sjöarna. Likaså får man stundom en vision av solbelysta havsvikar med fiskarstugor och även byggnader av större format på de leende stränderna. Roslagens flora och fauna glömmar han inte bort i sin skildring. Växtvärlden och djurlivet får läsaren till livs på ett utmärkt sätt.

En god inblick i en roslagsbondes liv och leverne i gången tid får man i kapitlet »Bondeåret vid Roslagskusten». Einar Malm lämnar där ett utdrag ur en dagbok som till en början fördes av nämndemannen och kyrkvärden Per Ersson i Grovsta by, Länna socken. Dagboken omfattar tiden 1776—1829 och är nu i Roslagens sjöfartsminnesförenings i Väddö ägo.

Einar Malm är att lyckönska till »Öar och människor».

B. J.

VÅRDEN AV GAMLA BYGGNADER

GOTTHARD GUSTAFSSON, *Skansens handbok i vården av gamla byggnader*. Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1953.

Intresset för bevarande av äldre byggnader och iordningställande av hembygdsgårdar har på sista tiden starkt ökat. För hem-

bygdsföreningarna och hembygdsvårdare uppkommer därvid ofta frågan om hur man skall vårda dylika byggnader, hur reparationer och konserveringar skall utföras samt hur eventuella nertagningar och flyttningar bäst skall ordnas. Genom samarbete mellan Nordiska museet, Riksantikvarieämbetet, Samfundet för hembygdsvård, Rådet för Bygdekultur och åtskilliga läns hembygds- och fornminnesförbund, däribland Upplands fornminnesförening, har nu en handbok i hithörande frågor utkommit, nämligen »Skansens handbok i vården av gamla byggnader». Den är sammanställd av framlidne intendenten vid Skansens kulturhistoriska avdelning Gotthard Gustafsson och bygger på den erfarenhet denne vunnit dels på Skansen och dels ute i landet. Genom ett stort antal teckningar och konstruktioner, som anvisa sättet för uppmätningar och märkningar av byggnadsdetaljer, underlättas handbokens begagnande. Boken, som är bunden i ett slitstarkt klotband, betingar ett bokhandelspris av 12 kr., men genom Upplands fornminnesförening erbjudes varje hembygdsförening eller intresserad hembygdsvårdare densamma till ett pris av 10 kr. Den för varje hembygds-museum omistliga handboken går således att inköpa på eller rekvi-rera från fornminnesföreningens expedition, Sysslomansgatan 10, Uppsala.

A.-M. T.